

12-18 YAŞ ARASI ÇALIŞAN ÇOCUKLAR İÇİN BÖLGESEL BİR ANALİZ ÖRNEĞİ : BURSA

Yar. Doç. Dr. Kuvvet LORDOĞLU

Uludağ Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler
Fakültesi

Araştırma Görevlisi Tahir BAŞYATMAZ

Uludağ Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler
Fakültesi

Klasik nüfus analizleri iktisaden faal nüfusu 12 yaş ve üzeri olarak almaktadır. 12 yaş grubundan başlayarak 65 yaşa kadar faal nüfus içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak 12 yaştan başlayan İktisadi faaliyet eğitim ve öğretim ile geçecek süreyi çoğu kez minimum düzeyde bile tutmamaktadır. İlk Öğretim normal koşullarda 12 orta Öğretim ise 18 yaş grubu içinde tamamlanabilmektedir.

Elimizdeki son sayım sonuçlarına göre 12-19 yaş grubu içinde 7.475 bin kişi bulunmaktadır. İktisaden faal olarak çalışanlar ise bu nüfusun % 47'sini oluşturmaktadır. Şu halde genç veya çocuk olarak nitelenebilen bir kitlenin önemli bir bölümü eğitim yapabileceği yaşlarda farklı nedenlerle iktisaden faal olmak zorundadır.

Erken çalışmaya başlama genelde gelişmemiş ülkelerde ortaya çıkan belirgin bir özelliktir. Gerçekten 1975 yılı sonuçlarına göre 15 yaş grubundan küçük olarak çalışanlar toplam dünya nüfusunun % 36'sıdır. Bu yüzde gelişmemiş ülkeler için % 40-50 gelişmiş ülkeler için % 25 dolayındadır¹.

1) Uluslararası Çalışma Örgütü (BIT), Yıllık Çalışma İstatistikleri, Cenevre, 1978, s. 16-47.

Çocukların çalışmaya başlama yılım bazı ÷lkeler yasa- larla düzenleyerek gelecek nesillerin korunmasını güvence içine almışlardır. 1475 sayılı iş kanununun 67. maddesi 16 yaşını doldurmamış çocukların 8 saatin üzerinde çalışmasını yasaklamıştır. 69. madde ile de 18 yaşını doldurmamış erkek çocukların gece çalıştırılması önlenmiştir. Ancak çocukların çalışmasını engelleyen hükümler İş kanunumuza girmemiştir. Oysa 1982 Anayasasının 50. maddesi çalışma koşulları açısın- dan "küçükleri" özel olarak koruma altına almıştır. Çalışan çocuklarla ilgili yasal uygulamalar ilk kez 2089 sayılı ve 1977 de kabul edilen Çıraklık Kalfalık ve Ustalık Kanunu ile dü- zenlenmeğe başlamıştır. Bu yasa ile 12-18 yaş grubunda çırak olarak çalışanların hak ve yükümlölükleri belirlenmiştir. Çalışma hayatındaki çocukların büyük bölümü aile, parasal zor- lamalar veya ailenin diğer bireyelerine yardım gibi baskılarla çalışmaktadır. İş öğrenme veya kuramsal bilgilerin uygulan- ması gibi amaçlara yönelik faaliyetler, çocuk işçiler arasında çok düşük bir düzeyde gerçekleşmektedir. Çalışma koşulları açısından küçük ailesi ile işveren arasında iş anlaşması bu- lunmaktadır. İşi veren ve işi yapan arasındaki ilişki, işin niteliğinden kaynaklanan farklılıklar dışında özünde işi-işve- ren ilişkisidir. Klasik iktisat eğitimi Emek-Sermaye-Ücret- ler arasındaki dengeleri açıklayan sentezleri vermektedir. Bu bakış açısını, sosyal politika çerçevesi ile görmeğe başlarsak çalışan çocuklar ve sorunlarının çok boyutlu konunun bir kö- sesini oluşturduğu anlaşılacaktır.

Genellikle çalışan çocuklar iş hayatı için ucuz emek potansiyeli olarak gör÷lmektedir. Küçüğu çalıştıran için, işin en ucuz yapılması söz konusu olduğundan, çocuk emeği ile çalışma bir "ucuz kapatma" biçiminde yorumlanabilir. Kuş- kusuz aile bireyelerinin çalışması gerekli olduğu için alınan ücretin çocuğun emeği karşılığı olup olmadığına bakılma- maktadır. Aile işletmelerinde ise çalışan çocuklar için ücret ödenmesi geleneksel yapıya ters olduğu için de çalışmanın karşılığı "boğaz tokluğuna" biçiminde açıklanmaktadır. Di- đer yandan 12-15 yaş grubunda bulunan çocuk işçilerin aldıkları ücretin düşüklüğu, pazarlık güçlerinin bulunmayışı ve vasıfsız olarak nitelendirilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Bunun yanında ilk defa işe giren bir çırak için asıl önemli olan "iş kavramak" ve tek başına yapabilecek deneyime sahip olmaktır. Üstelik "para kazanmak" olgusunun çocuk işçi için çok yeni ve heyecan verici özelliği ücretin düşüklüğünü kısmen gidermektedir. Bu ve benzeri öznel nedenler çocuk işçilerin en hafif deyimle "sömürsünü" ortaya koymaktadır.

Çalışan çocukların iş hayatına erken atılmaları fiziksel ve ruhsal dengelerini olumsuz olarak etkilemektedir. 12-18 yaş grubu çocuğun fizik ölçülerinde en fazla gelişimin ortaya çıktığı dönemdir. Özellikle kötü endüstriyel koşullarda gelişim bozuklukları ve sakatlıklar meydana gelmektedir. Japonya'da yapılan bir ampirik inceleme çalışan çocuklarda ortaya çıkan farklılıkları ele almaktadır².

Bunun dışında çalışan çocukların iş esnasında yaptıkları hatalarla ortaya çıkan kazalar karşılaşılan en önemli fiziksel kayıplardır. Genellikle 15-20 yaş grubu çalışanlarında, iş kazası oranı diğer yaşlara oranla tehlikeli olma hali (gravité) açısından bir düşüklük gösterir. Fakat bu gençlerin uğradığı her iki kazadan biri ölümle sonuçlanır³. Çocukların uğradığı iş kazalarının farklı nedenlerini ortaya koymak her zaman mümkündür. Ancak çocuğun doğasında bulunan oyun ve eğlenmek hali, onun işe kendini iyice vermesini engeller ve kazaya uğrama olasılıklarını da artırır⁴.

Çalışan çocukların fiziksel kayıplarının yanında işe bağlı olarak ruhsal bozukluklar da görülebilmektedir. Özellikle, çevreden ve geleneksel değer yargılarından etkilenmemesi olanaksızdır. Çevresinin veya ustasının etkisiyle yaptığı işin küçümsenmesi, önemsiz görülmesi, psikik yapısını bozabilmektedir. Bu yaş grubundaki gençlerin sahip olmak istedikleri

- 2) Yaşları aynı olan iki grup kız üzerinde yapılan incelemede, 14 yaştan önce çalışmaya başlayanların, 18 yaşından sonra çalışanlara göre boylarının ortalama 4 cm. daha kısa olduğu anlaşılmıştır. H. Desoille, "La Medecine du travail", Que Saisje, P.U.F., 1967, s. 76.
- 3) Özer Şenal, "Çocuk İşçilerin Yetiştirilmesi", Endüstriyel İş Güvenliği ve Eğitimi, Özel sayı, ss. 3-13.
- 4) BIT, "Le Travail des enfants", Genève, 1981, s. 44.

değerler; (Patron olma, kız arkadaş, iyi giyinmek vb.) küçümsenen tavır içinde bırakıldıklarından ulaşmayı hayal bile edememektedirler. Sonuçta çalışan çocukların büyük bölümü hayata küskün olmakta veya önemli eksiklikler içinde kalmaktadır. Yetişkin insanları bunalıma sürükleyebilecek bas-kılar 12-18 yaş grubunda ve çalışma zorunluluğundaki çocuk-ları korumasız bırakarak onları saldırgan olmağa özendir-mektedir⁵.

— Bursa Bölgesi Sosyo Ekonomik Nitelikleri

Nüfusu 1 milyonun üzerinde ve Türkiye'nin altıncı büyük kenti Bursa, Güney Marmara Bölgesi'nin de en önemli ilidir. Nüfusun yarısı kırsal alanda diğer yarısı kentlerde yerleşmiştir. Beş yıllık dönem içerisinde nüfus artış hızı ortalama % 2.5 dolayındadır. Kentin özellikle 1965'lerden sonra başlı-yan hızlı şehirleşmesi nüfus artışındaki önemli etkenlerden biridir.

Organize sanayi bölgesinin kurulmasından sonra daha artan şehirleşme hızı kente endüstriyel bir nitelik kazandırmıştır. Bu hızlı gelişme ile birlikte faal nüfus da oldukça hızlı biçimde artmıştır. Örneğin, 1975 sayımına göre Türkiye genelinde nüfusun % 40'ı faal iken bu oran Bursa için % 46 olarak görülmektedir.

TABLO I

Bursa'daki Nüfusun Faaliyet ve Yaş Grubuna Göre Dağılımı

Yaş Grubu	Toplam Nüfus	Faal Nüfus	%
12 — 14	61.669	27.211	44
15 — 19	102.445	60.851	59
20 — 29	157.351	106.275	67
30 — 39	118.612	83.469	70
40 — 49	109.850	77.979	70
50 — 59	65.005	43.117	66
60 +	85.656	44.711	52
Bilinmeyen	1.346	1.104	—
TOPLAM	961.699	444.817	46

5) H. Decoille, loc. cit., s. 104.

Bir sonraki sayım yılı Bursa'nın toplam nüfusu 1.161 bin olmuştur. Faal nüfusun da belirli oranda artışı söz konusudur⁶. İktisaden faal nüfusun kesimlere göre tarım ağırlıklı bir dağılım gösterdiği izlenmektedir. Gerçekten faal nüfusun mesleklere göre Bursa'daki yapısı ele alındığında yaklaşık % 40 oranında ücretsiz aile işçisi olduğu görülür.

TABLO II
Bursa'daki Faal Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı

	Nüfus	%
Ücretli	140.133	31.5
İşveren	4.806	1
Kendi Hesabına Çalışan	123.484	27.4
Aile İşçisi	175.953	39.5

Öte yandan 12-19 yaş grubu içinde iktisaden faal olanların toplam nüfusa oranı % 54 gibi yüksek bir orandadır. Türkiye genelinde bu oran % 47 olmaktadır. Şu halde Bursa ilinde 12-19 yaş arası çalışanların, okul çağında olmalarından doğan sorunları, Türkiye ortalamasının üstünde bulunmaktadır.

TABLO III
İktisaden Faal Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

	YAŞ GRUBU							Toplam
	12-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60 +	
Tarım	24.203	41.869	50.837	45.793	48.731	29.302	37.679	273.414
Madencilik	—	114	665	547	560	128	3	2.017
İmalât	2.352	10.304	20.160	12.318	8.552	3.467	1.634	59.567
Elek. Gaz Su	—	38	95	108	56	28	5	330
İnşaat	256	2.696	4.540	4.217	4.366	2.442	1.059	19.576
Hizmet	370	3.266	6.317	5.317	5.582	3.403	1.557	25.812
Ulaştırma	18	653	4.544	4.252	2.753	939	417	13.576
Mali Kurum	12	245	2.123	1.413	843	422	125	5.183
Sosyal Hizmet	—	1.066	16.512	9.128	6.291	2.658	1.128	36.783
Toplam	27.211	60.851	106.275	83.469	77.979	43.117	44.711	

Kaynak : D.I.E. 1975 Nüfus Sayımı.

6) Bursa Bölgesi SSK İstatistiklerine göre 1981-1982 yılı içinde ortalama prim ödeyen 100 bin sigortalı bulunmaktadır.

Diğer bir sosyo-ekonomik gösterge okuma yazma oranı olarak belirlenebilir. Bursa ili içinde okuma yazma bilenler 1975 sayımına göre 6 yaş ve üzeri olanlar için % 71 oranındadır. Türkiye ortalaması % 61 olduğuna göre okuma yazma bilenlerin toplam oranı yüksektir. Özellikle 12-13 yaş grubu içinde okuma yazma oranı % 92'ye kadar yükselmektedir.

Sakatlık nedenleri ve bazı yaş gruplarına göre sakat nüfusun Bursa ili için dağılımı tablo IV de görülmektedir. Doğuştan ve hastalık nedeniyle ortaya çıkan sakatlıkların yanında iş kazaları nedeniyle de önemli bir sakatlık ortaya çıkmaktadır.

TABLO IV
Yaş Gruplarına Göre Sakatlık Nedenleri

Sakatlık Nedeni	Yaş Grubu		Diğer Yaş Grupları Dahil
	10-14	15-19	
Doğuştan	228	199	2.001
Trafik Kazası	18	21	564
İş Kazası	10	48	1.157
Hastalık	179	152	2.950
Diğer	82	76	1.521
TOPLAM	558	523	9.528

Kaynak: D.İ.E. 1975 Nüfusun Sosyal, Ekonomik Nitelikleri (Bursa İli).

Bursa Bölgesi İş ve İşçi Bulma Kurumuna başvurarak iş arayanların ise önemli bir bölümü 15-19 yaş grubu arasındadır. Özellikle bu yaş grubu içinde işe yerleştirme oranı % 15 düzeyinde kalmaktadır. Tablo V. İ.İ.B.K. Bursa bölgesi istatistiklerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

TABLO V

19 Yaş Grubuna Kadar Başvuranlar ve İşe Yerleştirmeler

	14 Yaşa Kadar	15-19
İş İsteyenler	184	3.572
İşe Yerleşenler	24	549

Kaynak : Bursa Bölgesi İ.İ.B.K. Müdürlüğü İstatistikleri

Yıllık dönemler halinde kayıtları tutulan işsizlerin iş aradıkları esnadaki durumları bölgedeki işsizlerin yapısını göstermektedir. Özellikle askerlik görevini tamamlayanlar ve bir niteliği bulunmayan vasıfsız işçilerin yüksekliği toplam işsizlere göre dikkat çekmektedir⁷.

TABLO VI

Bursa Bölgesi Kayıtlı İşsizlerinin İş Aradıkları Esnadaki Durumları

Askerlik İçin Bekleyenler	375
Askerden Dönenler	2.885
Öğrenci	629
Öğrenimini Tamamlayan	1.809
Sakat	536
Eski Hükümlü	34
Yurt Dışından Dönen	—
Diğer İşsizler	9.527
TOPLAM	15.595

Diğer taraftan Bursa'ya ilişkin istatistik bilgilerin bir kısmı Bölge Çalışma Müdürlüğüne tutulmaktadır. Bunlar aylık olarak değerlendirilerek, Çalışma Bakanlığına iletilmektedir. İşyerlerine göre çalıştırılan Kadın-Erkek ve Çocuk

7) İ.İ.B.K. Genel Müdürlüğü, 1981 İstatistik Yıllığı Yayın No. 150, Ankara, 1982.

işçi sayısına göre sınıflanan bilgilerin⁸ yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen ocuk işçi alıştırma en fazla dokuma sanayi ve tütün işleme sanayi işkollarında ağırlık kazanmaktadır. Tablo VII de grldği gibi tarım ve imalat sektörleri 12-14 yaş grubu çocukların en fazla istihdam edildiği kesimler olmaktadır. Bölgenin diğer bir özelliği tarım yanında dokumacılık endüstrisinin gelişmiş bir yapıya sahip olmasıdır. Özellikle ipek ipliği imali ve karışık iplik imalatı dokumacılık içinde en fazla ocuk işçi çalıştıran alt gruplardır. Tablo VII de işyerlerine göre çalıştırılan ocuk işçilerin 1981 yılı için derlenen bilgileri bulunmaktadır.

TABLO VII

Bursa'da İşyerlerine Göre alıştırılan ocuk - İşçi Sayısı

İşyeri Grubu	alışan ocuk - İşçi
Madencilik	60
Gıda ve İki Sanayii	231
Tütün İşleme ve Yan rnleri Sanayii	727
Dokumacılık	1695
Giyim Eşyası İmalı	32
Ağaç İşleri Sanayii	141
Basın ve Matbaacılık	18
Deri Sanayii	5
Ayakkabıılar	10
Kimya Sanayii	41
Cam ve imento Sanayii	18
Küçük El Sanatları	102
Makina İmal ve Bakım	105
Süpürge ve Fırça İmalı	33
Sıhhi Tesisat	15
Elektrik - Su - Havagazı - Tevzii	164
Toptan Ticaret	159
Ulaşım	22
Dini Kuruluşlar	25
Mühendislik Broaları	39
Otel - Lokanta ve Eğlence Yerleri	63

8) Bu sınıflama "İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları Sigortaları Prim Tarifesi" adlı kitapçıktan alınmıştır. Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1965.

— Çalışan Çocuklara İlişkin Diğer Bulgular :

Faal nüfusa ilişkin bölgesel istatistik verilerin bile 1975 tarihli olması cesaret kırıcı olmamalı. Bursa bölgesi çocuk işçilerinin durumlarını saptamanın belki diğer bir yolu da araştırmayı fiilen uygulama yoluyla gerçekleştirmektir. Bu amaçla 7'si 2089 sayılı yasa kapsamına alınan ve Bursa'da uygulamasına geçilen meslek dallarından⁹, yasa kapsamı dışında bırakılmış sanatlardan da diğer 7'si alınmak suretiyle toplam 14 meslek grubu içinden 179 örnek alınmıştır.

Hazırlanan anket formunda 21 farklı değişken bulunmaktadır. 7 değişken ile deneğe ait özel bilgiler alınmakta, diğer sorularla çocuk işçinin işine ve mesleğine ilişkin sosyal ve ekonomik veriler değerlendirilmektedir. Tablolar incelendiğinde soruların içeriği daha iyi anlaşılacaktır. Aşağıdaki tablo VIII de anket uygulanan işkolları ve seçilen örnek sayılarını vermektedir. Tablodan görüleceği gibi seçilen iş kollarının bir kısmı yasa kapsamına giren mesleklerden diğerleri bunların dışındadır. Bölgede yaygın biçimde çocuk işçi çalıştıran işkolları; Torna - Tesviye - Planyacılık, oto tamirciliği, denilebilen çeşitli meslek gruplarını içeren gruplarda toplanmaktadır.

---

9) Bursa'da uygulanan ve 2089 sayılı yasa kapsamına giren meslek dalları şunlardır: Tornacılık - Frezecilik - Planyacılık, Taşlama ve alet bileme, Soğuk demircilik, Kaynakçılık, Saç işleri, Dökümcülük, Bakım ve Onarım Elektrikçiliği, Mobilyacılık, Oto Kaporta Tamirciliği, Motor Yenileştirmeciliği. 22.8.1982'den itibaren bunlara Oto Boyacılığı, Benzin Motorları Tamirciliği, Sıhhi Tesisatçılık, Bobinaçılık, Radyo - TV Tamirciliği, Mobilya döşemeciliği dahil edilmiştir.

TABLO VIII

Anket Uygulamasına G6re Seçilmiş 6rnek işkolu Dağılımı

İşkolu Grubu	Uygulama 6rnek Sayısı (Adet)	%
1. Torna - Tesviye - Freze - Taşlama	44	24
2. Oto Tamirciliği - Kaportacılık - Oto D6şeme - Oto Elektrikcisi - Karoserci	43	24
3. Motor Tamirciliği	14	7
4. Makina İmali ve Kalıpcılık	11	6
5. D6k6mc6l6k	10	5
6. Elektrikçi	6	3
7. Demircilik	9	5
8. Deri ve Deri İfleme	6	3
9. Dokumacılık (*)	4	2
10. Ağaç İşleri	10	5
11. Matbaacılık	3	1
12. Bağımsız alışanlar	9	5
13. K66k El Sanatları	6	3
14. Diğer	4	2
T O P L A M	179	100

Değerlendirme için seçilen 6rneklerin % 47'si bu işkol- larına aittir. Buna g6re ocuk işçi çalıştıran işyerlerine ait bulguların belirli meslek gruplarında ağırlık taşıyan 6zel- likleri taşıması m6mk6n olabilir.

(*) Tablo VII de en fazla ocuk işçi çalıştıran sekt6rlerden birinin Bursa'da Dokumacılık işkolu olduğu g6r6lmesine rağmen, bun- lar daha çok aile işletmesi niteliğine sahip 6retim birimleridir. 6zellikle ipek dokumacılığı nitelikli işg6c6 gereksinimi olan bir işkoludur. Bu nedenle seçilen 6rnek sayısı d6ř6k tutulmuştur.

TABLO IX
Belirgin Çalışma Nedenleri

Çalışma Nedeni	Sayı	%
— Aile'nin isteği için	13	7
— Aileye yardım için	52	28.5
— Yaşamını sürdürebilmek için	60	32.9
— İlerde daha iyi koşullarda çalışmak için	52	28.5
— Diğer	5	2.7

Yukarıdaki tablo 12-18 yaş arasında çalışan çocukların hangi motifler aracılığı ile işe başladığını göstermektedir. Yaş gruplarına göre bu tablo yeniden değerlendirildiğinde küçük yaşlarda "ailenin isteği" ve "daha iyi koşullarda çalışma arzusu" itici unsur olmaktadır. Bununla birlikte yaşamını sürdürebilmek için çalışanların oranı % 32.9 ile önemli bir yer tutmaktadır.

Sonuçta örnek alınan çocuk işçilerin büyük bir kısmı ekonomik güçlük içinde bulunan ailelerden gelmektedir. Ailesine yardım koşulu ve ailenin isteği ile çalışma örnek alınan grubun 1/3'ünü oluşturmaktadır. Bu arada sadece yaşamını sürdürmek gayesi ile çalışan çocuk işçi grubunda diğer 1/3'lük payı olması dikkat çekici bir olgudur. Çünkü çalışan çocukların hemen hemen tümü ailesi ile birlikte yaşamını sürdürmektedir. Şu halde asıl çalışma nedeni ailenin durumundan ayrı değerlendirilmemelidir.

TABLO X
Günlük Ortalama Çalışma Saatleri

Saatler	Sayı	%
8 saat/gün	35	19.5
10 saat/gün	87	48.6
12 saat/gün	29	16.2
12 saatten fazla	6	3.3
Günlük çalışma saati belli olmayan	22	12.2
T O P L A M	179	100.0

Tablo X'dan görüldüğü gibi işçi çocuklar arasında günlük çalışma saatleri farklılık göstermektedir. Hiçbir yoruma gerek kalmadan görüldüğü gibi günlük sekiz saat üzeri çalışanların oranı % 68'lik bir paya ulaşmaktadır. Kuşkusuz bu çalışma süreleri iş kanunu (m. 61) da belirtilen haftalık 48 saatlik çalışma sürelerinin de bir hayli üzerindedir. Ayrıca ankete "belli olmuyor" şeklinde yanıt verenlerin büyük bir kısmını da 8 saatin üzerinde çalışanlar oluşturmaktadır.

Diğer yandan tablo XI'deki işkollarına göre ortalama günlük çalışma saatleri ilgi çekici özellikler taşımaktadır. Özellikle çocuk işçilerin yoğun olarak çalıştığı işkollarında günlük 10 saat ve üzeri çalışmalar belirgin olmaktadır.

TABLO XI

İşkollarına Göre Günlük Ortalama Çalışma Saatleri

İş Kolları	Ortalama Günlük Çalışma				Belli Değil
	8 S/Gün	10 S/Gün	12 S/Gün	12 S/Gün	
Torna - Tesviye - Planya	8	23	6	1	6
Otomobil Tamir - Kaporta					
Elektrik - Boya	1	17	14	3	8
Motor Tamirciliği	—	12	1	1	—
Makina İmali ve Kalıpcılık	4	6	1	—	—
Dökümcülük	2	7	—	—	1
Elektrikçi	—	4	1	—	1
Demircilik	3	3	2	—	1
Ağaç İşleri	1	3	8	1	1

TABLO XII

Çıracılık Sonunda Yapılacak İşler

Gelecekteki İş	Sayı	%
Aynı İş Yerinde Kalfa İşini Değistirecek Olan	74	42.5
Kendi İşinde Çalışacak	15	8.5
Bilinmeyen	47	26.8
	39	22.2
Toplam	175	100.0

Alınan yanıtlardan, çocuk işçilerin büyük kısmının aynı işyerinde çalışmayı düşündükleri anlaşılmaktadır. Genellikle yapılan işte uzmanlaşma ancak kalfahk sırasında ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan askerlik gibi nedenlerle işin bırakılması halinde mali olanaklara sahip olmayan genç işçi tekrar eski ustasının yanına kalfa olarak girmektedir. Kendi işinde çalışmak arzusunda olanların büyük bir kısmı askerlik dönümünde kendi işyerlerini usta sıfatıyla açmayı planlamaktadırlar.

Çalışan çocukların boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda büyük ölçüde evde ve arkadaşları ile dolaşarak geçirdikleri öğrenilmiştir. Gerçekten uzun çalışma süreleri, Cumartesi tatilinin hemen hemen hiç bulunmaması çocukların boş zamanları uyuyarak veya arkadaşları ile dolaşarak geçirdiklerini göstermektedir.

Kahvehaneye gitme eğilimi tablo XIII de görüleceği gibi oldukça düşüktür. Buradaki temel etken küçüklerin kahvehaneye alınmaması ve toplum tarafından hoş karşılanmamasıdır. Diğer motifler genellikle özlem duyulan, ve çok seyrek gerçekleştirilen öğelerdir.

TABLO XIII

Çalışma Saatleri Dışındaki Zamanın Değerlendirilmesi

Boş Zamanlardaki Uğraş	Sayı	%
Kahvehaneye Giden	27	15.5
Arkadaşları ile Gezen	61	35.0
Eve Giden	60	34
Spor - Sinema - Tiyatro	21	12.0
Kız Arkadaşları ile Gezen	5	2.8

Çoğu kez çırak statüsüne bile girmeden çalışan çocukların aldıkları ücret tam anlamıyla ucuz işçi çalıştırmannın yaygın kullanılan bir yöntemi olmaktadır. Çocuklara ödenen ücret genellikle haftalık olarak ödenmektedir. 2089 sayılı Çırak-Kalfa ve Ustalık yasasının 13. maddesi ödenecek ücreti asgari ücretin % 30 olarak belirlemesine rağmen haftada

500-1500 TL. ücret alanlar, çalışan çocukların % 60'mı oluşturmaktadır. Öte yandan çıraklık sözleşmesi bile olmadan çırak adı altında ucuz emek potansiyeli kullanılmaktadır. Ücret düşüklüğü konusunda usta veya işverenin yanıtı çırak henüz iş öğretiyor, çok yeni veya babası meslek öğrenmesini istedi gibi gerekçelere dayanmaktadır.

TABLO XIV

Çalışan Çocuklar Haftalık Ücret Dağılımı

Haftalık Ücret (TL.)	Sayı	%
500 — 1000	52	29.8
1001 — 1500	54	31.0
1501 — 2000	34	19.5
2001 — 2500	22	12.6
2501 + fazla	12	6.8
TOPLAM	174	100.0

Çalışan çocukların büyük bir kısmının Çıraklık sözleşmesinin olmadığı zaten bilinen bir gerçektir. Araştırmamız da bu konuyu doğrular nitelikte sonuçlar vermektedir. Örnek alman 174 çalışan çocuğun ancak % 15'i çıraklık sözleşmesi yapabilmıştır.

Bilindiği gibi 506 sayılı Sosyal Sigortalar kanununun 3. maddesi II bendi B fıkrası gereğince 2089 sayılı yasada tamamlanan ve nitelikleri belirlenen çıraklar sigortalı kabul edilip; çıraklık dönemi sayılan süre içinde Meslek Hastalıkları ve Hastalık Sigortası uygulanması gerekmektedir. Nitekim 6. 6.1981 den itibaren Çıraklık Kurulunca belirlenen Meslekler sigorta kapsamına alınmıştır¹⁰. İllere göre farklı meslekler, yöresel olarak saptanarak sigortalı olmaları sağlanmaktadır. Ancak bu uygulamanın çok yeni olması ve uygulanmasındaki güçlükler nedeniyle sağlık hizmetlerinden sigortalı olarak ya-

10) 6.6.1981 tarih, 17362 no.lu ve 22.8.1982 tarih, 17790 no.lu Resmî Gazeteler. Ayrıca SSK Genel Müdürlüğünün 19.6.1981 tarih, VIII-0000-3 sayılı genelgeleri.

rarlanan çocuk işçi sayısı çok azdır. Araştırma sonuçlarına göre örnek çocukların % 2'si hiçbir sağlık hizmetinden yararlanmamaktadır.

Hastalık halinde özel doktora gidenlerin çoğunlukta olması ve Sosyal Sigorta hizmetinden yararlananların bir kısmının ana-babası kanalıyla tedavi ve bakım görmesi, çalışan çocukların, sosyal güvenlikten yoksun olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

TABLO XV

Sosyal Güvenlik Hizmetinin Sağlanması

Bakım ve Tedavi	Sayı	%
Sigorta veya Devlet Hastanesi	51	29.1
Özel Doktor veya Klinik	67	28.2
Hiçbiri	27	15.4
Hasta Olmayan	30	17.1
TOPLAM	175	100.0

Ele alınan örnek grup içinde ağır hastalık ya da iş kazası sonucu sakatlık geçiren çocuklar azınlıktadır. Çalışmayı engelleyen bir sakatlık geçirenler toplam içinde % 8'lik bir paya sahiptir. Ancak sakatlık geçiren çocuğun tekrar aynı iş yerinde çalışması ailesi tarafından istenmemekte yada çalışmasının ustasınca tehlikeli kabul edilmesi elde edilen sonucun küçük olmasına yol açabilmektedir.

Çalışan çocuklara ilişkin son soru mesleki sorunlarının ne olduğu şeklinde belirlenmişti. Ancak alınan yanıtlar, umulan sonuçları taşımamaktadır. Bu konuda her türlü baskıdan uzak tarafsız olarak doğru yanıtlayanların düşük bir oranda olduğunu sanıyoruz. Özellikle; bu soruya ankete katılanların % 36.5'si yanıt vermekten kaçınmıştır. Hiçbir soruda bu derece belirgin bir eksik katılım olmamıştır. Oysa her türlü meslek sorunları yanında ücretlerinin bariz biçimde düşük olması daha önceki sorularla ortaya çıkarılmıştır. Bu konuda iş bulamama korkusu, hakarete uğramak veya sadece bil-

mediği için sorunun yanıtızs bırakıldığı haller tarafımızdan gözlenmiştir.

TABLO XVI
alışan ocukların Gördüğü Önemli Sorun Grubu ve
Bunların Dağılımı

En Önemli Sorun	Sayı	%	% (*)
Ücretin Düşük Olması	32	16.0	26
İşin Ağır Olması	9	4.7	7.5
İşin Kirli ve Pis Olması	23	12.1	19
İşin Tehlikeli Olması	26	8.4	13
Sosyal Güvenlik Bulunmaması	40	21.5	33
Sorunu Bulunmayanlar	69	26.5	—
Toplam	189	100	100

SONUÇLAR

Araştırmamız 12-18 yaş grubu çalışan çocuklar için kısmi bir analiz niteliğindedir. ocuk eğitimi ve yetiştirilmesi gelecek nesiller için son derece önemli olması konuya ulusal yaklaşımları gerekli kılmaktadır. Bununla beraber bu derece ağrlık taşıyan bir konuda bölgesel değerlendirmede bulunmak da sonuçları itibarıyla gözardı edilmeyecek bulguları bize sunmaktadır. alışan ocuklara ilişkin verilerin noksanlığı bizi bölgeye ilişkin bir anket uygulamasına yöneltmiştir. Örnek alman ana kitle, farklı iş kollarından tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Seçilen gruplar bir usta yanında çalışan çocuklar olduğu gibi belirli oranda kahvehane, berber, eczanede çalışan çocuklar da örnekler arasına alınmıştır.

alışan ocuklarla ilgili sorunların ağrlık noktası iki grupta sınıflanabilir. Çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesine ilişkin sorunlar dengeli bir kalkınma ve sanayileşme için ihtiyaç duyulan nitelikli insan gücü aısından¹¹ önem taşımaktadır.

11) Metin Kutal, "Meslekî Eğitim Alanında Önemli bir Adım : Çıraklık - Kalfa ve Uсталık Kanunu", İktisat ve Maliye Dergisi, C. XXIV, No. 6, Eylül 1977 .s. 252.

Gerçekten çalışan çocukların yetiştirilmesi düzenli bir çırak eğitimi ile sağlanabilir. İşçi ücretlerinin belirlenmesinde eğitimin yetersiz olması ücret düzeyini aşağıya çeken bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu halde nitelik kazanan işçinin ücreti artacağı için çocuk işçülerin yetiştirilmesi nitelikli emek potansiyelinin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Eğitimin yamsıra çalışan çocukların sosyal güvenliklerinin bulunmaması sorunun diğer yönünü ortaya koymaktadır. Çalışanın sosyal güvencede bulunması en doğal hakkı olmasına rağmen çocukların güvence dışı kalarak sosyal haklardan yoksun kalmasının geçerli bir nedeni bulunmamaktadır.

Farsça çerağ kelimesinden gelen çıraklık bir zanaat öğrenmek amacıyla bir usta yanında bulunan kimse anlamında kullanılmaktadır. Borçlar Kanununun 313-318-343 maddeleri ve 2089 sayılı Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanununun ilgiü maddeleri Çıraklık ile ilgili konuları bir hükme bağlamıştır. Ancak çalışan çocukların durumu çıraklık yasası ile açıklığa kavuşmamıştır. Çalışan çocukların ücret ve sosyal güvenlik temel olmak üzere önemli sorunları halen askıdadır.

Diğer yandan ülkemizde kesin sayısı tam bilinmemekle birlikte 600 bin civarında çalışan çocuk bulunduğu sanılmaktadır¹². Aynı dönem içinde okula devam eden öğrenci sayısı 1.5-2 milyon kişi civarındadır. Kabaca bir hesaplama ile 12-18 yaş grubunda çalışan çocuklar, okula devam etme olanağına sahip olanların yaklaşık % 40'ı kadardır. Bu derece önemli bir kitlenin sorunlarını gözardı etmemek sadece gelecek nesiller açısından değil, bugün yaşayanlar için de önem taşımaktadır.

Çocukların büyük bir kısmı çalıştıkları işyerlerinde çırak adı altında kullanılmaktadırlar. Ancak çıraklık yasada belirtildiği gibi (2089 m: 12) bir öğrencilik durumudur. Çırak veya velisi işveren veya usta ile sözleşme yapmağa zorunlu-

12) 2.10.1981 tarihli Milliyet Gazetesi (D.İ.E. bilgilerinden derlenmiş).

dur (m. 16). Uygulama bunun tersi bir yapıya sahiptir. Bu nedenle 12-18 yaş grubu farklı mesleklerden çalışan çocuklar değerlendirilerek bir araştırma yapılmıştır. Zaten çalışan çocukların küçük bir yüzdesinin yasal statüleri bulunmaktadır. Geri kalan geniş kitlenin çırak adı altında vasıfsız düz işçi olarak çalıştırılması sözkonusudur. Bizce asıl sorun bu çocukların yetişkinlerden farklı olarak güvenceden yoksun ve düşük ücretle çalıştırılmalarından kaynaklanmaktadır.

Çalışan çocuklara ilişkin araştırma sonucu çıkan bulgularımızı şöyle özetleyebiliriz. Öncelikle Çalışma 11-19 yaş arası faaliyet gösteren küçükleri ele almaktadır. Bunların yaşlara göre dağılımı anketi yanıtlayanların hangi yaşlarda ağırlık taşıdığını göstermektedir.

TABLO XVII

Çalışan Çocukların Yaş Durumları

Yaş	Sayı	%
11	3	1.6
12	6	3.3
13	14	7.9
14	33	18.6
15	23	12.9
16	38	21.4
17	30	16.9
18	20	13.5
19	3	1.6
19 +	3	1.6

— Çırak olmasaydınız ne iş yapardınız? sorusunu yanıtlayanların % 54'ünde okula devam etme isteği bulunmaktadır. Ayrıca mesleği daha iyi öğrenmek için % 66.2'si de çıraklık okuluna devam etmeği istemektedir. Bu yanıtlardan anlaşılacağı gibi çalışan çocukların bir kısmı eğitimlerini iktisadi zorunluluklar nedeniyle yarıda kesmiştir.

— Alınan sonuçlardan anlaşılacağı gibi çalışan çocukların ortalama aile bireyleri sayısı altıdır. Örnek alman kitlede

geniş aile tipinin yaygın olduğunu görüyoruz. Bunun dışında ailesinde kendisinden başka çalışan olmayanların oranı % 53 tür. Bir yandan geniş aile diğer yandan başka çalışanın olmaması geçim yükünü büyük ölçüde "küçüğün" üzerine bırakmaktadır. Bu ve benzeri durumlarda işin öğrenilmesi veya bir zanaat edinmek ikinci plânda kalmaktadır. Sonuçta çalışan çocuklar bir meslek öğrenememekte veya büyük ölçüde bilgi gerektirmeyen marjinal mesleklerde çalışmaktadır¹³.

— Çalışma sürelerinin uzunluğu yetişkinler için bile yorucu ve yasal sınırlamanın üzerindedir. 12-18 yaş grubu çocukların uzun sürelerle çalışması fizyolojik ve ruhi gelişmelerini kuşkusuz önemli ölçüde olumsuz etkileyecektir. Çoğu kez Cumartesi günleri bile çalışma yapılmaktadır. Ankete katılanların yaklaşık % 34'ü boş zamanların evde uyuyarak, dinlemek suretiyle değerlendirdiklerini açıklamışlardır. Bununla beraber çalışan çocukların iş saatleri değişken bir özellik taşımaktadır. Yapılan işe göre, ailenin veya işverenin gereksinimlerine göre bu süreler farklılıklar gösterebilmektedir. Çalışan çocuklara ilişkin Hindistan'da yapılan bir ankette ortalama çalışma sürelerinin lokantalar ve oteller için 11.6 saat gün olarak saptanmıştır¹⁴.

— Çalışan çocukların önemli sorunlarından biri de ücretlerin düşüklüğü olmaktadır. Genellikle işveren tarafından niteliksiz olarak değerlendirilip çok düşük ücretler ödenmektedir. Diğer yandan çıraklık sözleşmelerinin bulunmaması bu çocukları ferdi hizmet akti ile çalışan işçi durumuna sokmaktadır. Oysa ödenen asgari ücret bütçe değildir. Şayet bu kişiler çırak kabul ediliyorsa 2089 sayılı hükümleri yerine getirilip eğitim ön plana alınmaktadır. Aksi halde bu çocuklar işçi statüsünde çalıştırılan çırak ücreti alacaklardır. Bu dengesizliğin giderilip çalışılan süreler, kıdem tazminatına dahil edilmeli ve asgari ücret farkları çalışana ödenmelidir.

13) Institut International d'etudes sociales, "Le monde du Travail et le Protection de l'enfance", Genève, 1981, s. 23.

14) BIT, loc. cit., s. 34.

— alışan çocukların korunması ve iş Őartlarının düzeltilmesi ivedilikle çözülmesi gereken bir sorundur. Artık günümüzde çocukların çalışmasının fiziksel ve ruhsal yapılarını bozucu etkileri bulunduğunu açıklayan görüşler ön plana gelmektedir. Çocuğun çalışmamasının yanında oyun imkanlarına da kavuşması gerekmektedir. Hiç kuşkusuz sorunun temelinde ekonomik gelişme düzeyi bulunmaktadış, bununla beraber çocuğun gelişiminin sağlanması toplum ve aile fertlerine önemli görevler düşmektedir.

— Açık olarak da izlendiği gibi az gelişmiş ülkelerde ve ülkemizde çocukların alıştırılmasına işkin yasal hükümlere uyulmamaktadır. Çocuğun ailesinin durumu, ekonomik zorunluluklar ve diğer toplumsal koşullar bir bütün içinde çocukların sorunları ile birlikte ele alınmalıdır. alışan ocuğun korunmasında yasal hükümlerin uygulanamaması bizce bu eksiklikten, kaynaklanmaktadır. şu halde çalışan kğn korunmasında mevcut koşulların uygulama ile bütünleşmesi ulusal düzeyde kamu kurumlarınca sağlanmalıdır.

— Bölgesel bir analizde grldği gibi çalışan çocukların sorunları beraberinde bir çok sosyal olguyu getirmektedir. Bu karmaşık durum ekonomik sistem, toplumsal koşullar ve belkide geleneksel yapıdan kaynaklanmaktadır. Bu açıdan Bursa bölgesi veya diğer bir bölgenin çok büyük farklılıklar göstereceğini sanmıyoruz. Fakat bütün koşullarda çocuklar bizim geleceğimiz değiller mi...?

KAYNAKLAR

- 1 — 2089 Sayılı Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu, 1977.
- 2 — BIT, *Le Travail des Enfants*, Genève 1981.
- 3 — IIES, *Le Monde du travail et la Protection de l'enfance*, Genève 1981.
- 4 — H. Desaille, *Le Medecine du Travail*, P.U.F., Paris, 1976.
- 5 — Özer Şenal, "Çocuk İşçilerin Yetiştirilmesi", *Endüstriyel İş Güvenliği ve Eğitim*, Tarihsiz, özel sayı.
- 6 — D.İ.E. "1975 Nüfusu sosya - ekonomik nitelikleri Bursa ili".
- 7 — İ.İ.B.K. Genel Müdürlüğü 1981 İstatistik Yıllığı Yayın No. 150.
- 8 — Metin Kutal, "Mesleki Eğitim Alanında Önemli Bir Adım: Çırak - Kalfa ve Ustalık Kanunu", *İktisat ve Maliye*, C. XXIV, Eylül 1977.
- 9 — — —; "Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanununun başlıca hükümleri açısından eleştirisi", *İktisat ve Maliye*, C. XXIV, Ekim 1977.
- 10 — D. Maric, *La durée du travail dans les pays en voie de development*, BIT, Genève, 1981.
- 11 — MPM., *Sanayide Çıraklık*", Yayın No. 96, 1970.
- 12 — Ergun İnce, *Çıraklık*, MESS Yayını.